

РОЗДІЛ 1.

УДК 159.9

DOI: [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-2\(29\)-7-12](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-2(29)-7-12)

Ільїна Галина,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0001-8409-0696>

ДИСКУРС ІДЕНТИЧНОСТІ В ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ: ЕТНОС, НАЦІЯ, ОСОБИСТІТЬ

Анотація.

У статті проаналізовано проблему ідентичності, яка постає питанням про цілісність людської особистості у фрагментованій соціальній реальності. Становлення та популяризація поняття «ідентичність» є прямим наслідком розгортання філософської і політичної думки епохи Модерну, що кардинально змінює розуміння людиною свого місця у світі, усвідомленням нею власного «Я» та його ролі в життєдіяльності. Ідентичність можна співвідносити з різними системами цінностей. Зокрема це стосується національної ідентичності: вона створює певні рамки, які допомагають людині зорієнтуватися у всій багатоманітності світу. Національна ідентичність охоплює суб'єктивне почуття приналежності до нації. Вона пов'язана з концепцією держави, тоді як етнічна ідентичність заснована на почуттях людини стосовно відношення до її культурного походження та етнічної спадщини.

Ключові слова: ідентичність; людина; культура; етнос; держава; національна ідентичність; особистість.

Існування людини – це постійний діалог із навколишнім світом – різноплановим, складним, плюралістичним, але водночас цілісним. Відповідно й архітектоніка його розуміння об'єднує різні аспекти людського буття в картину духовного світу в його повноті. Ця обставина виводить на передній план гостру для сучасної людини проблему ідентичності: це питання про цілісність людської особистості у фрагментованій соціальній реальності. Ідентичності особистості охоплюють різні системи цінності – вони бувають культурними, релігійними, соціальними, політичними тощо. Національні ідентичності є важливими для національного самовизначення. Для України – це саморефлексія, яку називають європейською ідентичністю. Вона сьогодні, в умовах війни, яку веде українська держава проти російської агресії, є надзвичайно актуальною. Але що таке ідентичність за своїм змістом?

Виступаючи чверть століття тому перед Європейським парламентом, Вацлав Гавел зазначив, що Європейський Союз базується на великому ансамблі цінностей цивілізації, коріння якої бере початок в античності та християнстві [9, с. 17]. Саме на це підґрунтя спирається сьогодні модерна демократія, правова держава та громадянське суспільство. І тому найбільшим викликом, перед яким стоїть Європейський Союз, є нова і зрозуміла саморефлексія, яку можна назвати європейською ідентичністю. Вона полягає в чіткій артикуляції європейської відповідальності, посиленому інтересі до осмислення європейської інтеграції та відносин сучасного, надзвичайно складного світу. «Гадаю, – говорив папа Іван Павло II, – що саме в цьому плані відбувається велика духовна битва, від наслідків якої буде залежати обличчя Європи, яка формується на початку цього століття» [4].

Сучасна європейська ідентичність базується на принципі «єдності в багатоманітності», тобто політична й економічна ідентичність на основі яскраво вираженої національно-культурної самобутності європейських націй держав. Авторами концепції соціальної ідентичності вважають

Генрі Тайфеля і Джона Тернера, які у 1986 р. опублікували свою працю «Теорія соціальної ідентичності міжгрупової поведінки» (англ. “*The social identity theory of intergroup behavior*”), у якій описали соціально-психологічні процеси, що беруть участь у становленні взаємодії індивіда та групи [10]. Свою теорію соціальної ідентичності вони виводять із таких трьох положень: індивіди прагнуть зберегти або поліпшити позитивну соціальну ідентичність; вони отримують її через порівняння з відповідними групами суспільства; якщо таке порівняння матиме негативний вигляд, то індивіди намагаються покинути цю групу і приєднатись до іншої [9, с. 18].

Чому ж проблема ідентичності поставлена лише наприкінці ХХ століття? Почати варто з того, що категорія ідентичності є вкрай складною та неоднозначною, на чому філософи наголошували ще в епоху Нового часу. Якщо звернутися до античності, то можна прослідкувати, що тоді головним був принцип тотожності, адже уявлень про індивіда як про унікальну духовну особистість фактично не було. Можна сказати, що ідея індивідуальності, так званої самості людини в період античності не отримала свого розвитку, оскільки «антична людина» свою особистість віднаходила передусім у *ratio*, у мисленні. У середньовічні часи людина ототожнювала себе з Творцем, з тим спільним, що було притаманне цілій соціальній структурі. Відповідно, індивід був не в змозі позиціонувати себе з точки зору унікальної неповторної особистості, а мав виявляти свою причетність до певної категорії людей – віруючих християн [6].

Становлення та популяризація поняття «ідентичність» є прямим наслідком розгортання думки Нового часу, що кардинально змінює розуміння людиною свого місця у світі. Провідна в середньовічні часи парадигма розуміння людини поступається утвердженню Декартом «Я». Адже «ідентичність є те, що виявляють за допомогою самоусвідомлення і що все більшою мірою утверджується за його допомогою» [1, с. 19], – вважає М. І. Бойченко. Середньовічні погляди, що наголошували на перевазі божественного над людським, не передбачали ствердження цінності людського існування поза релігією. Водночас запропонована Декартом концепція передбачає сприйняття людини як суб'єкта, який здатен мислити. Тобто надає їй безумовної цінності. Саме таке розуміння людини є основою сучасного поняття ідентичності.

Важливим у цьому контексті постає перехід від класичної до некласичної філософської парадигми, що відбувся на початку ХХ століття. Саме у цей час відбувається легітимація використання ірраціональної складової змісту свідомості особистості для самопізнання та філософських розмислів. Це доповнило переважно раціональний підхід до розуміння людини, який панував під час раннього Модерну. Таким чином, особистість набуває ще більшої цілісності та вичерпності, оскільки її інтуїція та переживання стають такі ж вагомими, як і думки [7]. Отже, лише наприкінці ХХ ст. формується уявлення про особистість та її внутрішній світ, що стало основою формування змісту поняття ідентичності. Більше того, проблему ідентичності можна розглядати як послідовний розвиток цих уявлень, що в перспективі може допомогти поглибити наше знання людської особистості, тобто самих себе.

Необхідно враховувати, що у ХХ ст. людина починає протистояти не лише своїй соціальній групі, а й самій собі. Тут найбільш гостро відчувається відчуження людини від тих соціальних інститутів і цінностей, з якими вона себе ототожнювала раніше. Людина починає задаватися питаннями на кшталт «Хто я і де я?» «Навіщо я тут?» «Чому я існую?» «Яким є моє місце у цьому світі?» тощо. Тому на зміну класичній концепції ідентичності, що базується на принципах тотожності й усталеності, приходять сучасний індивід, який є безпосереднім носієм так званої множинної, адаптивної та динамічної ідентичності. Ідентичність розуміється вже не як фіксована реальність, а як постійний мінливий процес самовизначення, на який значний вплив має вільний вибір самої людини. Однак у сучасному світі ототожнювання людини з певними культурними взірцями вже не є можливим з тієї причини, що вплив інформації дедалі збільшується, а це стимулює не лише перебудову форм буття, а й формування аутентичної, гнучкої особистості. Але «універсальною умовою визначення сутності людського буття постає особистісна самоідентифікація» [5, с. 41].

Зазначимо, що прагнення до формування та ствердження власної ідентичності певною мірою притаманне кожній людині. У повсякденному житті ідентичність зазвичай сприймається

як розуміння себе, власного місця в суспільстві, своїх переваг і недоліків, принципів тощо. Таким чином, усвідомлення власної ідентичності створює певні рамки існування, які допомагають людині орієнтуватися в усій багатоманітності світу. У цьому контексті ідентичність постає умовою нормального життя та гарантом стабільності як індивіда, так і цілого соціуму. Саме в межах власної ідентичності людина визначає моральні орієнтири та світоглядні позиції, що є чинниками, які значно впливають на її життя. Відштовхуючись від цього уявлення, поняття ідентичності можна розглядати по-різному. З одного боку, ми можемо сприймати ідентичність як набір певних характеристик, притаманних конкретній людині чи соціальній групі. Унікальні комбінації цих характеристик допомагають нам оцінити себе або свою групу. Окрім того, вони дають змогу надати оцінку іншим, таким чином вибудовуючи зв'язки як між окремими людьми, так і між цілими групами. З іншого боку, проста наявність унікальних рис є необхідною, проте недостатньою умовою для проведення такої оцінки. Отже, ідентичність може бути визначена ще й як здатність людини до осмислення себе та своєї сутності, свого місця в житті та приналежності до певної культури чи соціальної групи.

Поняття «ідентичність» поєднує в собі однозначно і «зміст» людини, і здатність до її сприйняття в цій змістовності [9, с. 28]. Таким чином, пізнання людиною власної ідентичності завжди буде упередженим, так як ідентичність у цьому випадку виступає і предметом сприйняття, і позицією, з якої цей предмет сприймається. Це є і головною складністю, і водночас цікавою особливістю зазначеної проблематики.

Говорячи про ідентичність, неодмінно варто враховувати той факт, що в часі вона є доволі дискусійним поняттям, адже час припускає певну зміну. Тому залишається питання, яким чином можна схарактеризувати ідентичність у часі та всупереч будь-яким змінам? Очевидно, людина, народившись раціональною істотою, має створити власну ідентичність і нести за неї особисту відповідальність. Ідентичність виникає тому, що індивід усвідомлює свою самість у ході часу.

Сучасну епоху можна назвати часом втрати своєї цілісності, а отже, ідентичність сьогодні є явищем мінливим, розмитим, таким, що найчастіше характеризується як криза. Нині індивід перебуває в постійному пошуку себе, проте тепер пошуки поширюються не лише щодо своєї нації, раси, а й гендеру та інших актуалітетів нових цінностей. Тому та соціальна спільність, до якої людина належить від народження, аж ніяк не означає її постійну приналежність чи ідентичність до тієї соціальної спільності або групи. З огляду на це, ідентичність визначають як співвіднесеність чогось із самим собою у зв'язності та безперервності власної мінливості. В одних випадках ідентифікація будується через пошук спільних ознак з об'єктом взаємодії, а в інших – через підкреслення тих особливостей, що відрізняють один суб'єкт від іншого, особливо в ситуації мультикультуризму. Саме тому Юрген Габермас, один з ідейних архітекторів Європейського Союзу, визначає як життєву необхідність збереження національної держави та національної ідентичності за умов глобалізації і як протизвагу надмірному космополітизму» [3].

Поняття «ідентичність» зі зміною історичних періодів і метаморфозою низки моральних взірців, а також духовних цінностей і орієнтирів щоразу піддається переосмисленню, відповідно, дати конкретне, цілісне і стаłe визначення ідентичності є вкрай важкою задачею. Доцільно вважати, що найбільш доречними варіантами визначення поняття «ідентичність» є такі, які відповідали б характеристикам, соціальним і культурним надбанням різних історичних епох, враховуючи ті епістемологічні, етичні, культурологічні, лінгвістичні й релігійно-моральні аспекти життя, які були притаманні конкретній соціальній структурі певної епохи. Саме з цих аспектів і формується ідентичність окремого суб'єкта.

Особливої ваги та значення набуває національна та етнічна ідентичності. З приводу національної й етнічної ідентичностей варто зазначити, що люди визначають себе не лише з погляду свого майбутнього та цілей, пов'язаних, наприклад, з освітою та міжособистісними відносинами, а й з точки зору їх приналежності до певних соціальних груп. Сам смисл «етнічності» полягає в етнічній ідентичності, яка полягає в «суб'єктивному, символічному або емблематичному застосуванні групою людей ... деяких аспектів культури для того, щоб відокремлювати себе від

інших груп... Етнічність та етнічна ідентичність включає, на додаток до суб'єктивної самосвідомості, також вимогу певного статусу й визначення за групою вищого статусу або ж статусу принаймні рівного з іншими групами» [2, с. 463], – вважає Пол Брас.

Етнічна ідентичність стосується самоствореного групового членства людини в колективі, заснованого на відношенні та почуттях цієї людини до її культурного походження, етнічної спадщини та расового фенотипу, тоді як національна ідентичність охоплює суб'єктивне чи засвоєне почуття приналежності до нації, вона насамперед пов'язана з концепцією держави і громадянина. Етнічна ідентичність формується переважно стихійно, у процесі первинної соціалізації особистості. Водночас усвідомлення належності до певної етнічної спільності стає одним із перших проявів соціальної природи людини. Свою етнічну приналежність людина не обирає, тим часом як може обрати приналежність національну, оскільки національна ідентичність – це не те, що дається людині від самого її народження, а свідомий вибір людини, відчуття приналежності до конкретного політичного утворення.

Потрібно зазначити, що межа між нацією і етносом дуже хитка й умовна. Доречно спочатку говорити про них, як про сутності, перед тим, як переходити до безпосередньо розгляду ідентичностей, що з них випливають.

Словом «етнос» греки позначали іноземні племена. Ця традиція потім перейшла до римлян, які також етносами вважали культурно віддалені племена чи, як вони ще їх називали, племена варварів. Тож яке відношення між поняттями «етнос» і «нація»? Якщо вузько тлумачити етнос у тому сенсі, у якому це слово було введено, то сучасні нації є безумовно надетнічними спільнотами. Наприклад, до французької нації увійшли племена франків, галлів та іберів, а до англійської – кельтські бритти та германські англосакси. Проте сьогодні під словом «етнос» ми розуміємо не окремі племена, а все ж таки сукупність племен, які формують нову ідентичність. Ми можемо говорити про український етнос, до якого увійшли скіфи, готи, вікінги і слов'янські племена полян, древлян, сіверян та інших, що, власне, і становлять домінуючу частку української нації.

Етнічна ідентичність є деякою мірою вимушеною чи наперед визначеною, позаяк вона залежить не від нас, а від середовища, в якому ми народилися. Можна сперечатися, але етнос є річчю доволі сталою. Менш сталою за расу чи стать, проте таки сталою. Етнос має мову, культуру і може стати нацією в момент здобуття політичної суб'єктності.

Нація може сформуватися або навколо конкретного етносу, як це відбулося в Україні, Польщі чи Німеччині, або навколо різноманіття етносів, як в Америці. Проте зазначимо, що навіть там було розуміння кровного ядра, яке склали білі англосаксонські протестанти.

Національна ідентичність є більш арбітрарною за етнічну, і перехід з однієї нації в іншу можливий, особливо якщо ці нації генетично споріднені. Ніщо не завадило В'ячеславу Липинському – поляку за походженням – усвідомити себе українцем і навіть закласти фундамент українського консерватизму. Національна ідентичність «є системою динамічної рівноваги, яку утворюють множинні версії цієї ідентичності» [1, с. 20].

Щоб національна ідентичність не набувала «шизоїдного характеру» (Ж. Дельоз), а нація не розпадалася на частини (регіони, колонії, релігії, політичні осередки, богемі, еліти і космополітичні соціальні маси) якраз і потрібне згуртування всіх цих надто розмаїтих культурно представників цієї нації довкола окреслених ідентифікаторів національної ідентичності, які мають бути наявними в кожному її вимірі. І тут важко переоцінити роль держави в забезпеченні загальнонаціональної інтеграції всіх версій національної ідентичності у забезпеченні узгодженого функціонування всіх соціальних систем на користь національної ідентичності.

Таким чином, ідентичність – це не лише потреба людини в зрівнянні себе з певною спільнотою, це також і те, як людина через це ототожнення розуміє себе, виражає особистісне ядро – унікальне, неповторне, глибинне «Я» людини, що залишається від особистості, якщо відібрати в неї її професію, соціальні ролі, інші якості. Це оцінка індивідом самого себе, свого буття, його конституювання в співвіднесенні з «іншими», у диференціації. Національна ідентичність полягає в підкресленні відмінних особливостей, що передбачає вільне самовизначення буття

індивіда і його самоствердження на фоні соціальних спільнот, своєї та інших націй і держав. Цей процес пов'язаний із виявленням ставлення суб'єкта до свого оточення та формується через порівняння і навіть протиставлення себе йому.

Використані літературні джерела

1. *Бойченко М. І.* Виміри і версії національної ідентичності: філософський погляд / М. І. Бойченко // *Національна ідентичність як проблема науки й освіти.* – Київ : ІОД НАПН України, 2020. – С. 18–21.
2. *Брас П. Р.* Етнічні групи і формування етнічної ідентичності / П. Р. Брас // *Націоналізм. Антологія.* – Київ : Смолоскип, 2020. – С. 462–468.
3. *Габермас Ю.* Громадянство і національна ідентичність / Ю. Габермас // *Умови громадянства: зб. статей.* – Київ : Український Центр духовної культури, 2005. – С. 49–70.
4. *Іван Павло II.* Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі тисячоліть / Іван Павло II. – Львів : Літопис, 2005. – 168 с.
5. *Кремень В. Г.* Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації / В. Г. Кремень // *Національна ідентичність як проблема науки й освіти.* – Київ : ІОД НАПН України, 2020. – С. 38–42.
6. *Мере Ж.* Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади / Ж. Мере. – Львів : Кальварія, 2003. – 216 с.
7. *Монжен О.* Виклики скептицизму. Зміни інтелектуального пейзажу Франції / О. Монжен. – Київ : Дух і літера, 2012. – 360 с.
8. *Тейлор Ч.* Джерела себе. Творення новочасної ідентичності / Ч. Тейлор. – Київ : Дух і літера, 2005. – 691 с.
9. *Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності.* – Київ: УБС НБУ, 2015. – 609 с.
10. *Tajfel H.* The Social Identity Theory of Intergroup Behavior / Worchel S. and Austin W. G. (Eds.) // *Psychology of Intergroup Relation.* – Hall Publishers, Chicago, 1986. – P. 7–24.

References

1. Boychenko, M. I. (2020). Vymiry i versiyi natsional'noyi identychnosti: filosofskyy pohlyad [Dimensions and versions of national identity: a philosophical view]. *Natsional'na identychnist' yak problema nauky y osvity – National identity as a problem of science and education.* Kyiv. P. 18–21. [in Ukrainian].
2. Bras, P. R. (2020). Etnichni hrupy i formuvannya etnichnoyi identychnosti [Ethnic groups and formation of ethnic identity]. *Natsionalizm. Antolohiya. – Nationalism. Anthology.* Kyiv. P. 462–468. [in Ukrainian].
3. Habermas, Yu. (2005). Hromadyanstvo i natsional'na identychnist' [Citizenship and national identity]. *Umovy hromadyanstva – Conditions of citizenship.* Kyiv. P. 49–70. [in Ukrainian].
4. Ivan Pavlo II. (2005). *Pam'yat' ta identychnist'. Besidy na zlami tysyacholit'* [Memory and identity. Conversations at the turn of the millennium]. Lviv. 168 p. [in Ukrainian].
5. Kremen, V. H. (2020). Natsional'na identychnist' yak umova samozdiysnennya ukrayins'koyi natsiyi [National identity as a condition for the self-realization of the Ukrainian nation]. *Natsional'na identychnist' yak problema nauky y osvity – National identity as a problem of science and education.* Kyiv. P. 38–42. [in Ukrainian].
6. Mere, Zh. (2003). *Pryntsyp suverenitetu. Istoriya ta osnovy novitnoyi vlady* [The principle of sovereignty. History and foundations of modern government]. Lviv. 216 p. [in Ukrainian].
7. Monzhen, O. (2012). *Vyklyky skeptyzizmu. Zminy intelektual'noho peyzazhu Frantsiyi* [Challenges of skepticism. Changes in the intellectual landscape of France]. Kyiv. 360 p. [in Ukrainian].
8. Teylor, Ch. (2005). *Dzherela sebe. Tvorennya novochasnoyi identychnosti* [Sources of Self. Creating a modern identity]. Kyiv. 691 p. [in Ukrainian].
9. *Ukrayins'ka lyudyna v yevropeys'komu sviti: vymiry identychnosti* [Ukrainian person in the European world: dimensions of identity]. Kyiv, 2015. 609 p. [in Ukrainian].
10. Tajfel, H., & Turner, J. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In: Worchel, S. and Austin, W.G., Eds., *Psychology of Intergroup Relation*, Hall Publishers, Chicago, P. 7–24.

Ліна Галына

IDENTITY DISCOURSE IN GLOBAL WORLD: ETHNOS, NATION, AND PERSONALITY

Summary.

The article analyzes a problem of identity, questioning the integrity of the human personality in a fragmented social reality. It is underlined that for Ukraine identity is a self-reflection on the way to European choice. European identity today reveals itself in political and economic life on the basis of clearly express national and cultural diversity of the EU states. It is shown that in philosophy the formation and popularization of the concept of identity is a consequence of the development of the Modern philosophical and political thought which radically changes a personal understanding of its own place in the world, and the role of self-awareness in human life. However, a result of the raise of a concept of personal identity in Modern philosophy developed the knowledge of individuality. In this context, identity is understood as a constantly changing process of self-determination which is greatly influenced by the free choice of the will. Personal self-identification becomes a universal condition for recognition. It is noted that the awareness of self-identity created certain frameworks of existence that helps an individual to navigate in all the diversity of the world. From this point of view, identity becomes a condition for the self-identification in the society. In the times of globalization, the preservation of national identities is actualized in the context of cosmopolitanism. National identity encompasses a subjective sense of belonging to a national state, it is related to a concept of a state, while ethnic identity is based on a personal feelings about origin, family heritage and cultural memory. National identity is not given from birth, but is a personal choice about belonging to a specific to political entity. In contrast to ethnic identity, national identity is more arbitrary. A state plays an important role in ensuring the national integration of all versions of national identities into a single conceptual frame.

Keywords: identity; personal identity; culture; ethnos; state; national identity; personality.

Стаття надійшла до редколегії 9 вересня 2022 року

УДК 167.7

DOI: [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-2\(29\)-12-19](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-2(29)-12-19)

Кубальський Олег,

м. Київ, Україна

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7956-3150>

ТУРБУЛЕНТНІСТЬ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СВІТОГЛЯДНИЙ ВИКЛИК ФЕНОМЕНУ НАУКИ

Анотація.

Притаманні кінцю ХХ століття оптимістичні настрої щодо глобальних перспектив суспільного розвитку через три десятиліття змінилися розгубленістю, тривогою та песимізмом на рівні масової свідомості. Цей фактор істотно загострює потребу світоглядного переосмислення дійсності, актуалізує аспект пошуку відповідей на питання причиново-наслідкових зв'язків негативних змін і способів оптимізації ситуації. Світоглядний виклик на адресу науки не обмежується необхідністю активного пошуку цільових орієнтирів, адекватних трансформації соціуму: переосмислення потребують критерії ефективності науки, їхня відповідність суспільству сучасного формату. Модернізація науки відповідно до вимог ХХІ століття зумовлює необхідність критичного перегляду стереотипів, значна частина яких є неадекватними буттєвим реаліям. Зокрема потребують увиразнення критерії науковості, з розмитістю яких тісно корелює тенденція занепаду наукової критики. Подоланню таких негативних тенденцій буде сприяти статусне посилення ідеалу науковця, якому притаманна творчість, евристичність, інноваційність і відповідальність.